

Stadsorganisten – een groeiend fenomeen

Ruud Hoogenboom

Onlangs werd de aanstelling van Mark Heerink (57) tot stadsorganist door het stadsbestuur van Hoorn weer met vier jaar verlengd. Heerink is sinds 2016 stadsorganist, maar al ruim dertig jaar (vanaf 1992) verbonden als organist aan de Koepelkerk (H.H. Cyriacus- en Franciscuskerk) in die plaats. De veelzijdigheid van het instrument laten klinken in samenwerking met andere disciplines (o.m. film, opera, dans, beeldende kunst) en educatieve projecten behoren tot zijn middelen om de orgelcultuur in Hoorn levend te houden. Waar de stadsorganist al tijdens de Reformatie benoemd werd door het stadsbestuur is het, volgens Heerink, nu vooral ‘door ontkerkelijking en vergrijzing’ dat deze functie in opkomst is. “Ik denk dat Nederland nu zo’n twintig stadsorganisten telt”, zegt hij in een interview. (1) Die laatste bewering trok mijn aandacht. Hoe staat het hier werkelijk mee?

Stadsorganisten in de 17^e en 18^e eeuw

In 1578, toen de Gereformeerden de overhand kregen, verbood de Dordtse Synode elk orgelspel tijdens de dienst in de calvinistische kerk. Het liefst wilde men de verwijdering van het orgel, maar sinds de Alteratie was de kerk stadseigendom. Die stad benoemde de organist en regelde zijn werkzaamheden, waarbij de kerkmeesters doorgaans slechts het recht én de plicht hadden het salaris geheel of gedeeltelijk te betalen. Wel respecteerde de overheid de beslissing van de Synode. Later in de 17e eeuw, met name nadat Constantijn Huygens zich in 1641 ermee bemoeide, behield het orgel zijn ‘langzaam gegroeide’ bescheiden taak als begeleidingsinstrument. De organist bleef in de 18^e eeuw zijn dubbeltaak behouden, maar het bijna dagelijkse bespelen werd een stuk minder. (2)

Tot ca. 1800 kende Hoorn stadsorganisten! (3) Het duurde ruim twee eeuwen voordat Mark Heerink in die plaats als nieuwe stadsorganist werd aangesteld.

Een stad kende in de 17^e en 18^e eeuw verschillende soorten stadsspeellieden zoals pijpers, trompers/trompettisten, organisten en beiaardiers (vaak was dit dezelfde). Zij waren de enigen die een muzikale dienstbetrekking hadden in calvinistisch Holland.

Ook bij ontvangst van hoge personen moest de stad muzikaal vertegenwoordigd zijn. Zo werd in 1584 te Amsterdam aan organist Mr. Willem, de vader van J.P. Sweelinck, ‘betaelt de somme van twaelf gulden’. (4) Maar niet alleen bij hoog bezoek, ook bij kermissen of jaarmarkten, volksfeesten, raadsverkiezingen, of puur tot vermaak van de mensen. (5)

De beroemdste stadsorganisten zijn wel de Amsterdamse Jan Pieterszoon Sweelinck (1562-1621) en de Leidse Cornelis Schuyt (1557-1616). In 1942 werd dit mooi omschreven: “J.P. Sweelinck had als organist met den dienst in de Oude Kerk te Amsterdam niets te maken, maar gaf orgelconcerten, die druk bezocht werden evenals later die van zijn zoon Dirck, wiens ‘verquickende avontklancken’ door Vondel in een gedicht worden geprezen. Het stadsbestuur van Leiden was blijkbaar sterk overtuigd van den veredelenden invloed, die de orgelbespelingen van Cornelis Schuyt op de burgers uitoefenden, want in een ordonantie staat dat dit orgelspel mede dient om de menschen ‘temeer uyt herbergen ende tavernen’ te houden. In verschillende steden waren geregeld orgelbespelingen; dit is o.a. bekend van Amsterdam, Haarlem, Leiden, Den Haag, Delft, Deventer, Alkmaar, Utrecht, Groningen, Leeuwarden en Franeker.” (6)

Nieuwe stadsorganisten en functies

De historische functie van stadsorganist is lange tijd in de vergetelheid geraakt. Toen Dick Sanderman in 1978 in Rijssen werd aangesteld, was hij pas de derde stadsorganist van Nederland: alleen Haarlem en Rotterdam kenden deze functie al eerder. Sanderman is al ruim 45 jaar actief en dus feitelijk de huidige nestor in het geheel.

In het najaar van 2006 hield de Vereniging Nederlands Platform voor Orgelkunst en -cultuur (VNPO) een symposium over het thema stadsorganist. (7) En de Rotterdamse Orgeldagen (30 mei – 7 juni 2008) kende op de openingsdag een middag-symposium over de toekomst van de orgelcultuur met als thema 'De stadsorganist en zijn omgeving'. (8)

Na 2010 is er, mogelijk als uitvloeisel hiervan, een ware hausse aan benoemingen van stadsorganisten gekomen. Vrijwel altijd zijn ze verbonden aan een belangrijke kerk of orgel en/of geven ze orgel-les op een conservatorium of de plaatselijke muziekschool.

Steeds meer steden benoemen zo'n functionaris, veelal om het historische orgel van de monumentale (stads)kerk of in het stadhuis dan wel in concertzalen en musea op representatieve momenten te bespelen. En hun functie beperkt zich niet alleen tot het organiseren van concerten, maar vaak ook orgel-stadswandelingen, educatieve jeugdprojecten, een combinatie van orgel met bijvoorbeeld dans, slagwerk, opera, film of wereldse muziek, premières van nieuwe orgelwerken gecomponeerd voor de stad, het spelen bij de jaarlijkse 'lintjesregen', Dodenherdenking of Bevrijdingsdag, Open Monumentendag, etc. Kortom, om het orgel als cultureel erfgoed te promoten of, zoals Arjan Verluuis (stadsorganist Gorinchem) het in De Orgelvriend van juni 2021 noemde: met 'laagdrempelige rondleidingen [...] het orgel uit het kerkelijk isolement halen'.

Orgeladviseurs

Stadsorganisten treden ook wel op als orgeladviseurs bij renovaties of restauraties in hun plaats. Dat was vroeger al zo. In de 1^e helft van de 17^e eeuw had Hemony een monopoliepositie voor de klokken, maar voor orgels lag dat anders. De beroemde stadsorganisten Helmbreecker van Haarlem (leerling van Sweelinck) en De Vois van Den Haag waren de adviseurs van de Amersfoortse orgelmakers Van Hagerbeer. Als examinatoren leerden zij hun werk kennen te 's-Hertogenbosch en te 's-Gravenhage (Grote Kerk, 1629). Ook het orgel van Alkmaar (1646) is van Hagerbeer. (9)

Twee eeuwen later (1843) adviseerde G.H. Meyroos, stadsorganist en stadsmuziekmeester van Enkhuizen, bij de aankoop van een orgel voor de Doopsgezinde Kerk in die stad. Pikant is, dat zijn zoon aldaar dan de eerste organist wordt. (10)

Steeds méér

In september 2013 waren er 14 steden met in totaal 15 stadsorganisten (Haarlem had er twee) en begin 2016 waren er al 21. En die groei bleef gestaag. Inmiddels zijn het er ruim 30! In onderstaande tabel een huidige overzicht. Hieruit blijkt dat in vele plaatsten voor het eerst een stadsorganist is benoemd, die doorgaans geboren is in de jaren vijftig of zestig van de vorige eeuw.

Plaats	Naam	Benoeming
Alkmaar	Pieter van Dijk (*1958) – 1 ^e stadsorganist	2004 - heden
Alphen aan de Rijn	Simon Stelling (*1957) – 1 ^e stadsorganist	Per 14 september 2013
Apeldoorn	Toon Hagen (*1959) – 1 ^e stadsorganist	Per 11 september 2021
Arnhem	Johan Luijmes (*1963) – 1 ^e stadsorganist	2000 - heden
Doesburg	Wilbert Berendsen (*1971) – 1 ^e stadsorganist	Per 15 december 2015
Doetinchem	Elske te Lindert (*1980) – 1 ^e stadsorganist	Per 20 februari 2018
Dordrecht	Cor Ardesch (*1959) – 1 ^e stadsorganist	Per 26 september 2007
Eindhoven	Ruud Huijbregts (*1961) – 1 ^e stadsorganist	Per 11 juni 2011

Elburg	Wim Magré (1962-2019) – 1 ^e stadsorganist	26 mei 2018 – 10 nov. 2019 (overleden)
Enschede	Gijs van Schoonhoven (*1953) – 1 ^e stadsorganist	Vanaf 2010 (of eerder?)
Goes	Arno van Wijk (*1972) – 1 ^e stadsorganist	Per 1 oktober 2012
Gorinchem	Arjan Versluijs (*1978) Gerben Budding (*1987) – 1 ^e stadsorganist	Per 27 april 2019 27 april 2016 - 2019
Gouda	Gerben Budding (*1987) Christiaan Ingelse (*1948) – 1 ^e stadsorganist	Per 1 juli 2018 1 juli 2017 – 30 juni 2018
Haarlem (2 stadsorganisten; vanaf 2017 weer 1 stadsorganist)	Anton Pauw (*1961) Jos van der Kooy (*1951) Piet Kee (1927-2018) Albert de Klerk (1917-1998) Klaas Bolt (1927-1990) ‘kerkelijk’ stadsorganist George Robert (1890-1971) Louis Robert (1882-1938) Willem Ezerman (1849-1925) Johannes Bastiaans (1854-1885) Joh. Gijsb. Bastiaans (1812-1875) Johan Peter Schumann (? – 1865) Johannes Radeker (1738-1799) Henricus Radeker (1708-1771)	1990 - heden 1990 - 1 oktober 2017 1956 - 1989 1956 - 1983 1952 - 1990 1922 - 1955 1913 - 1921 1886 - 1913 1876 - 1885 1858 - 1875 1800 - 1857 1771 - 1799 1738 - 1771
Helmond	Jan van de Laar (*1955) – 1 ^e stadsorganist	Per 1 januari 2009
Hilvarenbeek	Ad van Sleuwen (*1950) – 1 ^e stadsorganist	Per 18 april 2015
Hoorn	Mark Heerink (*1966) – 1 ^e stadsorganist	Per 1 januari 2016
Kampen	Ab Weegenaar (*1953) – 1 ^e stadsorganist	Per 29 september 2017
Kerkrade	Jo Louppen (*1965)	2013 - heden
Leeuwarden	Theo Jellema (*1955) – 1 ^e stadsorganist	Per 2 oktober 2017
(Leiden)	<i>Joop Brons (1928-2020); speelde onder meer bij de 3 oktober-herdenkingsdiensten; ‘officieus’ stadsorganist ...?</i>	<i>(1961-1999 organist van de Hooglandse Kerk)</i>
Lochem	Els Dijkerman (*1964)	Per zomer 2022*
Middelburg	Margreeth de Jong (*1961) – 1 ^e stadsorganist	Per 26 augustus 2014
Nijmegen	Jetty Podt (*1963) – 1 ^e stadsorganist	Per 24 november 2013
Oosterhout	Jan Willems (*1980) – 1 ^e stadsorganist	Per 1 mei 2023
Oudewater	Gerben Mourik (*1981) – 1 ^e stadsorganist, va. 2017 ook huisorganist van De Stad Klundert	Per 26 april 2013
Papendrecht	André de Jager (1964-2023) – 1 ^e stadsorganist	20 februari 2016 – 8 februari 2023 (overleden)
Rotterdam	Adriaan Hoek (*1990) Geert Bierling (*1956) Jet Dubbeldam (1930-2018) Piet van den Kerckhof (1905-1968)	Per 20 mei 2022 1996-2022 1968-1996 1953-1968 (? overleden)
Rijssen	Dick Sanderma (*1956) (vierde op 8 juni 2023 zijn 45-jarig jubileum!)	1978 - heden
Schiedam	Arjen Leistra (*1973) – 1 ^e stadsorganist	Per 13 september 2014
Tilburg	Rob Nederlof (*1982) – 1 ^e stadsorganist	Per 11 september 2021 (proefperiode 2 jaar) ...
Vlaardingingen	Aad Zoutendijk (*1941) – 1 ^e stadsorganist	Per 10 juni 2023
IJsselstein	Gerrit Christiaan de Gier (*1962) – 1 ^e stadsorganist	Per 1 juli 2018

Zeist	Willem Harold Boog (*1964) – 1 ^e stadsorganist	Per 27 april 2016
Zierikzee (2 stadsorganisten)	Rinus Verhage (!956) én Mar van der Veer (*1951) - 1 ^e stadsorganisten	Per februari 2016
Zutphen	Klaas Stok (*1963)	Per 2002

** Els Dijkerman heeft in Lochem wel een contract met de gemeente, maar is, aldus een mededeling van haar, officieel niet aangesteld als stadsorganist door de gemeente.*

Haarlem is uniek

De veruit langste onafgebroken traditie is die van Haarlem. Omdat het Müller-orgel eigendom van de burgerlijke gemeente Haarlem is, worden de organisten door het gemeentebestuur aangesteld. Soms in de functie van ‘kerkorganist’ voor het begeleiden van kerkdiensten, maar ook het geven van concerten. Anderen zijn (ook) benoemd als de ‘stadsorganist’, die sinds 1924 ook het Cavallé-Coll-orgel in de Philharmonie moeten bespelen. J.P. Schumann was maar liefst 57 jaar stadsorganist. Het Müller-orgel was lang in handen van enkele orgelfamilies: vader en zoon Radeker, vader en zoon Bastiaans en de broers Robert. (11)

Klaas Bolt werd door Rob van der Hilst in 2014 op orgelnieuws.nl tot zijn overlijden in 1990 de ‘kerkelijke’ stadsorganist van de Grote Kerk van Haarlem genoemd, naast de ‘wereldlijke’ stadsorganisten Albert de Klerk en Piet Kee. (12)

Voegt het wat toe, deze erebaan?

“Opmerkelijk is ook dat juist onze grote steden (met hun gesecculariseerde kerkgebouwen) als Amsterdam, Den Haag en Utrecht juist niet zo’n stadsorganist hebben”, aldus een column op www.orgelnieuws.nl op 30 december 2017. (13) En dat geldt ook voor Leiden. Die steden zien er dus geen meerwaarde in.

Indachtig de reeds genoemde Jan Pieterszoon Sweelinck en Cornelis Schuyt geeft dat toch te denken over het historisch besef van die gemeentebesturen. En voor de beroemde Quirinus van Blanckenburg (1654-1739) in Den Haag of Frederik Nieuwenhuyzen (1758-1841) in Utrecht geldt hetzelfde. Gelukkig zien steden als Alkmaar (denk aan Gerhardus Havingha, stadsorganist van 1722-1753) of Leeuwarden met Reijnold Popma van Oevering (1692-1781) dat toch anders.

In 2019 werd aan Johann Th. Lemckert onder meer gevraagd naar de ontwikkelingen in de Nederlandse orgelwereld. Zijn antwoord is veelzeggend: Er “overheerst een dramatisch gebrek aan besef over wat goede kerkmuziek is [...] De pogingen om tot een soort ontkerkelijkte orgelkunst te komen [...] gaan dan hopelijk nog vruchten afwerpen. Ik wens een ieder daarbij van harte succes, maar in Nederland komt de aap uit de mouw als blijkt dat onze nieuwe met klaoengeschal benoemde zogeheten stadsorganisten geheel onbezoldigd blijken te zijn. Dit werkt wel op de lachspieren.” (14)

De Haarlemse stadsorganist Anton Pauw zei in 2014: “Elders in het land heeft men de charme van het aloude ambt herontdekt en telt Nederland weer een aantal uitgezette exemplaren... Niet dat die er rijk van worden, het dient vooral voor de gezelligheid.” (15) Dat klinkt niet zo positief.

Het lijkt mij ook veelzeggend dat op Wikipedia geen apart lemma ‘stadsorganist’ is te vinden.

Afgezien van Haarlem en Rotterdam gaat het inderdaad voor vele stadsorganisten vooral om een ‘erebaan’, maar ze zullen evengoed veel voldoening halen uit het ‘breed’ bekend maken van dit mooie instrument. En je hebt daarvoor in ieder geval een betere ingang bij de gemeente om subsidie los te peuteren om iets goeds van de grond te krijgen. En wat wil je als organist nog méér?

Eigenlijk zou elke stadsorganist, gezien het voortgaande proces van kerksluitingen, óók ‘orgelmentor’ moeten zijn bij de Vereniging Mentoren Klinkend Erfgoed, zoals hun secretaris Gerrit Prins voor ogen

staat. Om die transitie van kerkelijk naar maatschappelijk beheer te ondersteunen. Want niet alleen de circa 1530 monumentale orgels in rijksmonumenten, veelal kerken met monumentale aanwijzing vragen de aandacht, maar ook alle ‘verweesde’ orgels in aan de eredienst onttrokken kerken. “De orgels missen een belangenvereniging vergelijkbaar met de Vereniging De Hollandsche Molen of Erfgoedvereniging Heemschut. Dat zal ongetwijfeld te maken hebben met het ontbreken van een zelfstandige monumentenstatus, waardoor een mandaat om op terug te vallen ontbreekt. Maar het orgelmentoraat kan de spin in het web worden”, aldus Gerrit Prins in *Het Orgel*. (16) Een stadsorganist lijkt mij ook geschikt hiervoor.

College van Stadsorganisten

De Helmondse stadsorganist Jan van de Laar nam in 2013 met zijn Rotterdamse collega Geert Bierling het initiatief tot de oprichting van het landelijke College van Stadsorganisten. De doelstellingen waren het coördineren en ontwikkelen van plannen en inhoudelijk overleg over wát doen we, voor wie, wáár en hoe. Centraal stond de zorg om het behoud van (aandacht voor) ons cultureel klinkend erfgoed, waarbij je als breed collectief naar een lokale gemeente sterker staat. En dat geldt natuurlijk ook regionaal, provinciaal en landelijk. De eerste bijeenkomst was in het Orgelpark in Amsterdam, later is er ook vergaderd in onder meer Utrecht, waarbij steeds meer stadsorganisten zich aansloten. Met Ad van Sleuwen (stadsorganist van Hilvarenbeek) is toen ook een kinderprogramma opgezet.

Vanuit de gemeenten Rotterdam en Helmond kwam in 2018 ook geld beschikbaar voor een eigen website, maar die is, net als het College, niet echt van de grond gekomen. Helaas zijn beide feitelijk een ‘stille dood’ gestorven. Het uitgangspunt van inhoudelijke afstemming liep stuk op de verschillende omstandigheden in de diverse plaatsen, het eigenbelang van de organisten dat soms voorop leek te staan, het verschil van inzichten en opvattingen. Men had er ogenschijnlijk geen behoefte aan, waardoor de samenwerking niet constructief, werkbaar bleek te zijn. Ook wilde niet elke stadsorganist participeren.

Gezien het aantal huidige en toekomstige kerksluitingen is er anno 2024 toch wel een geheel andere ‘orgelkaart’ van Nederland aan het ontstaan. Juist nú is er behoefte om samen ‘te redden wat er nog te redden valt’. Dus misschien toch maar een heroprichting overwegen? Wie ziet hier wat in?

Ruud Hoogenboom

Eindnoten:

- 1) N. van de Laar, *Stadsorganist Mark Heerink houdt het erfgoed klinkend*, in: Noordhollands Dagblad, 1 december 2023
- 2) D.J. Balffoort, *Het muziekleven in Nederland in de 17de en 18de eeuw*, 2^e herz. Druk R. Rasch, 1981, blz.18-19
- 3) Chr. C. Vlam, *Hoornse organisten en klokkenisten van het midden van de vijftiende eeuw tot het einde van de achttiende eeuw*, in: West-Friesland Oud en Nieuw, bundel nr.21, 1954, blz.65-88
- 4) W.H. Thijsse, *Zeven eeuwen Nederlandse muziek*, 1949, blz.67
- 5) L. Stuifbergen, *Trouwens ...*, in: De Orgelvriend, jan./febr. 2020, blz.15
- 6) A. Komter-Kuipers, *De muziek-historische beteekenis van Valerius’ Gedenck-clanck*, in: Adriaen Valerius, *Nederlandsche Gedenck-Clanck*, 1942 (red. P.J. Meertens, N.B. Tenhaeff en A. Komter-Kuipers), blz. CLVII
- 7) <https://www.orgelnieuws.nl/welkomstwoord-nationale-orgeldag-2006/>
- 8) www.orgelnieuws.nl, 18 april 2008

- 9) A.J. Gierveld, *Het klavierinstrument in openbaar bezit in de eerste eeuw van de Republiek (1580-1680*, in: De Zeventiende Eeuw, jrg.6, 1990, blz.80
- 10) Cor Kint, *orgels en gebouwen*, op: https://www.corkint.info/html/corkint_orgel_enkhuizen.htm]
- 11) https://nl.wikipedia.org/wiki/Hoofdorgel_van_de_Grote_of_Sint-Bavokerk_in_Haarlem
- 12) <https://www.orgelnieuws.nl/meer-dan-een-halve-eeuw-improviseren-alsof-het-gedrukt-staat/>
- 13) <https://www.orgelnieuws.nl/eindejaarscolumn-kernsteek-metoo/>
- 14) (<https://www.orgelnieuws.nl/hoe-is-het-nu-met-tien-plus-vijf-vragen-aan-johann-th-lemckert/>)
- 15) A. Pauw, *Stadsorganist*, op: <https://onh.nl/verhaal/stadsorganisten>, 28 mei 2014
- 16) G. Prins, *Orgelmentoraat. Nieuwe kansen voor het orgel*, in: De Orgelvriend, oktober 2023, blz.18;
W. van der Ros, *“Van ‘Cieraat’ tot sta-in-de-weg. Studiedag VMKE*, in: De Orgelvriend, jan./febr. 2024, blz.34-35; H. Steketee, *Zorg voor verweesde orgels. De noodzaak van het orgelmentoraat*, in: Het Orgel, januari 2024, blz. 38-41

Literatuur/bronnen:

- * Gegevens op www.orgelnieuws.nl (zoekwoord ‘stadsorganist’)
- * Berichten in NotaBene en De Orgelvriend
- * Websites van diverse organisten
- * interview met Jan van de Laar d.d. 8 januari 2024